

FUGARE – DECI SUMARE – GANDURI DESPRE TRADUCERE

Costin Popescu

Se spune că uneori este mai greu să vorbești despre un lucru decât să-l faci. Probabil că traducerile sunt un astfel de lucru. Traducând, te poți folosi de calități mereu gata să te scoată din încurcătură: inspirația, intuiția etc. și care, în plus, preiau ceva din aura creației propriu-zise. Vorbind despre traduceri, nu te poți sprijini decât pe rațiune; dacă procedezi altfel, treci drept neserios. De aceea pornesc cu oarecare temeri la așternerea rândurilor care urmează (mai ales că am o mai mare experiență de traducător decât de orator).

Cred că un traducător bun trebuie să aibă trei calități. Prima: să cunoască limba din care traduce și limba în care traduce (se spune că trebuie să aibă în primul rând o rafinată cunoaștere a limbii materne: i-ar putea exploata potențialitățile expresive, atunci când traduce în limba maternă). A doua: să aibă o solidă cultură enciclopedică. A treia: să dovedească umilință în fața textului pe care îl are de tradus (adică să-și limiteze cât mai sever intervențiile în text). Să le luăm pe rând, oricât de fugar (și sumar). Înseamnă că voi refuza teoretizările și voi menționa cazuri concrete, din care se pot trage diverse învățături (aceste cazuri privesc traducerile din și în limba franceză).

Iată ceea ce cred că reprezintă extremele în care se manifestă prima calitate. În limba franceză sunt frecvente adjectivele demonstrative (*ce, cette, ces...*), mult mai frecvente decât în românește (mai ales în utilizarea orală a limbii); aceste adjective trebuie adesea «curățate» la traducere, căci pot apărea serioase ambiguități atunci

când într-o frază mai multe substantive de același număr și/sau gen sunt însoțite de respectivii determinanți. Același lucru în cazul pronumelor personale (în limba română prezența pronumelui personal marchează fie o diferență, opoziție etc. la nivelul referentului – *El mănâncă, ea citește* –, fie o intenție stilistică – *Eu v-am spus să munciți, nu să stați de vorbă*: supărare a unei persoane dominante într-un grup). De cele mai multe ori, rezolvarea acestui tip de dificultate este pusă în sarcina a ceea ce se numește «simțul limbii».

Cealaltă extremă este pusă în evidență de traduceri de poezie modernă. Poemul *Jabberwocky* este explicat de Humpty Dumpty (Lewis Carroll): «Twas brillig, and the slithy toves / Did gyre and gimble in the wabe; / All mimsy were the borogoves, / And the mome raths outgrabe.»

Poemul a fost tradus în franceză de Henri Parisot: «Il était reveure; les slictueux toves / Sur l'allouinde gyraient et vriblaient; / Tout flivoreux vaguaient les borogoves; / Les verchons fourgus bourniflaient.»

Artaud a propus altă traducere: «Il était Roparant, et les vliques tarands / Allaient en gilroyant et en brimbulkdriquant / Jusque-là où la rouрге est a rouрге a rangmbde et rangmbde a rouргhambde: / Tous les falomitards étaient les chats-huants / Et les Ghoré Uk'hatis dans le GRABÛG-EÛMENT.»

Unele cuvinte pot fi înțelese; altele au terminații specifice substantivelor, verbelor etc. Textul capătă aparența unei narațiuni; or, narațiunea are un obiect, o serie de fapte despre care autorul narațiunii crede că interesează destinatarul. Aici suntem în fața unui efort de a distruge limbajul, de a-i arăta previzibilitatea, monotonia, de a crea unul nou, proaspăt, surprinzător... Numai că bietul traducător este forțat să desfășoare o muncă analoagă celei depuse de autor și până la urmă să creeze un fel de parodie, pastişă sau cum vreți să-i spuneți. În acest caz, cum se poate măsura reușita unei «traduceri»? Mai e vorba de o *traducere*?

Voi începe cu referiri de natură comică la partea referitoare la cultura enciclopedică; mi se pare o bună cale de a arăta riscurile care pândesc traducătorul. Exemplul cel mai hilar din domeniu este luat dintr-un ziar. Redactorul a luat o știre din fluxul transmis de agențiile de presă și a adaptat-o pentru rubrica de care se ocupa. Cu ocazia centenarului morții lui Richard Wagner (1813-

1883), la Bayreuth – oraș din Bavaria unde compozitorul a pus în scenă tetralogia *Inelul Nibelungilor*, unde a locuit o vreme și unde se organizează un festival de «muzică grea» – au avut loc mai multe manifestări decât de obicei; autoritățile au dispus și crearea unei case memoriale. Dar Bayreuth seamănă provocator de bine cu Beyrouth, numele francez al capitalei Libanului. Ziaristul s-a hotărât să îmbunătățească știrea: așa s-a întâmplat că autoritățile libaneze au decis să înființeze o casă memorială la Bayreuth!

Lucrurile se complică atunci când autorul cărții de tradus folosește, în cazul unei opere, titlul pe care opera respectivă l-a căpătat în limba lui, altul decât cel original. Ce trebuie să facă traducătorul? Să caute până găsește titlul original, să folosească în traducere acest titlu și, dacă e nevoie, să indice într-un fel – cel mai comod printr-o notă de subsol – titlul adaptat într-altă limbă decât cea în care a fost scrisă cartea. Într-o culegere de studii purtând titlul *Patristique et humanisme*, H.-I. Marrou a menționat o sumedenie de scrieri de patristică din primele secole creștine cu titlul franțuzesc. Evident, scrierile respective nu au fost scrise în franceză (limbă care nu exista la acea dată). Ce face traducătorul? Trebuie să găsească titlurile originale (în cazul în speță, în grecește sau latinește) și să le folosească în traducere. Va descoperi astfel că printre specialiști circulă cu titluri latinești chiar opere antice scrise în grecește și al căror titlu este binecunoscut; sunt ediții critice ale operelor lui Platon unde *Politeia (Republica)* apare cu numele *Civitas*. Dacă nu procedează astfel, cred că mai bine renunță să traducă respectiva carte (va apărea drept neserios și va alimenta serioase rezerve la cititorul avizat).

Există traducători care cred că astfel de chestiuni trebuie rezolvate de redactorul de carte din editură. Redactorul de carte din editură este însă tracasat de diverse operații (administrative, financiare etc.) care n-au nimic de-a face cu apariția cărții și «uită» să stabilească varianta adecvată a termenilor; se poate întâmpla la fel de bine să creadă că este sarcina traducătorilor să rezolve chestiunea. Rușinea îi revine însă cu siguranță traducătorului (cititorul îl înjură și îi subvaluează munca).

Scurt despre umilință. Dacă una dintre trăsăturile definitorii ale stilului este *alegerea* între elementele expresive ale limbii (lucru susținut de toți stilisticienii), atunci traducătorul are *obligația* să respecte *alegerea* autorului. Dacă acesta din urmă a

scris *choix* (*alegere*), lăsând deoparte *option* (*opțiune*) și *alternative* (*alternativă*), traducătorul să-i respecte preferința. Nu sunt deloc puține cazurile când traducătorul nu-i lasă autorului plăcerea de a fi tradus cuvânt cu cuvânt acolo unde lucrul este perfect posibil. De ce?

Există două școli de traducere: școala *chirurgicală* și școala *cosmetică*. Reprezentanții celei dintâi se străduiesc să se mențină cât mai aproape de autor (*menuaille* – care e compus din *menu*, mic, neînsemnat și *-aille*, element cu valoare peiorativă al substantivelor colective – a fost tradus în românește mărunțime – *mărunt* păstrează ideea din *menu*, *-ime* semnaleză substantive colective, dar nu evidențiază nuanța peiorativă, lăsată în seama lui *mărunt*); reprezentanții celei de-a doua vor cu tot dinadinsul să înfrumusețeze textul, să-l facă «să sune bine» (ei înșiși au nostalgii de autor). Cazul lui *menuaille* – *mărunțime* este unul simplu. Sunt însă autori a căror sintaxă e foarte contorsionată, tare greu de disciplinat. Ce-i de făcut? Dacă nu face ici-colo diverse reparații, traducătorul va fi interplat de cititori: nu se pricepe! Dacă intervine, se expune riscului de a deveni un Procust stilistic, care culcă pe patul traducerii toate cărțile care îi trec prin față. Toți autorii traduși vor suna la fel, indiferent de diferențele stilistice dintre ei.

Evident, nu există sfaturi. Până la urmă contează felul cum privește fiecare traducător actul creației, cum se privește fiecare traducător pe sine. Cu mirare am constatat, traducând din franceză cărți în care apăreau traduceri în această limbă din autori non francezi, că traduceriile respective nu semănau nicidecum cu traduceriile în română din aceiași autori. De pildă, nici varianta franțuzească, nici varianta românească nu semănau cu originalul englezesc. Ba am constatat chiar, voind să copiez un fragment dintr-un dialog de J.J.Rousseau apărut în culegerea *Scrieri despre artă* (există obiceiul preluării unor fragmente deja traduse, cu indicarea ediției și traducătorului, mai ales în cazul unor autori – mai ales filosofi, teoreticieni literari sau ai artei – care pretind traducători specializați), că fragmentul respectiv semăna cu originalul ca o picătură de apă cu un bob de strugure (amândouă conțin... apă).

Am să închei cu un sfat, totuși (un sfat explicabil prin expresia «a face haz de necaz»). Traducători, traduceți, dar, pe cât puteți, citiți cărțile în original!